

*Hermelin umire, kad se
ukalja njegovo runo.*

IZ „FIZIOLOGA“
DIDIMA ANTIOHIJSKOG

Ima stvarnosti s one i ove strane naše stvarnosti koja nam se – jer samo nju poznajemo – čini jedinom.

Čovek se istetura iz zaglušne pustoši neke jazbine u nezvesno praskozorje.

Opasno zamagljena sigurnost njegovih pokreta – smrtno ozbiljna parafraza klovna – odaje teškog pijanca.

Njegovo lice je kratersko polje kakvog izgubljenog satelita. Njegovim, topotom prenadraženim mozgom ključaju: pijani urlici, filozofski sporovi, ponos, poniženost, citati, besramne dosetke, mržnja, usamljenost, poverljivost, nevinost, očajanje.

On ne zna put do kuće.

Topoće dakle kroz noć kao mesečar do prvog raskršća kojim uporedo klize dve zmijske mutnog sjaja, tračnice tramvajske linije.

Tu opipava svojim štapom, uzdignuvši glavu kao slepac, ubada ga u žleb tračnice i upućuje se njegovim tragom.

Vrh štapa, kao pramac broda, u talasima odbacuje trulo lišće i otpatke, šljunak, blato i ustajalu vodu, cipele mu šljapkaju po lokvama, klizaju se po kvrgavoj kaldrmi, spotiču se o pragove, riju šljunak, zarivaju se u prašinu. Magla mu udara u lice poput vlažne vate, vetar mu se igra pramenovima kose što mu ispod šešira padaju na čelo; na usnama mu se taloži slano-kusa rosa, skuplja se u golicave kapljice u dvema borama oko usta; sunder njegovih obraza mastan je i ne upija ih. Mrmlja,

s vremena na vreme glasno progovori sam sa sobom, zapeva neku pesmu, prekine je, nasmeje se, učuti, opet nastavi s mrljanjem. Njegove oči, širom otvorene, upravljene su pravo napred, kao oči slepca; ne sklapaju se, kao oči bogova.

Tako preseče grad, s jednog na drugi kraj.

Grad je negde na starom evropskom jugoistoku i zove se Černopolj.

O njegovoj stvarnosti on ne zna ništa:

Ne opaža njegovo buđenje; ne primećuje kako se bisernomutni sjaj lučnih lampi nad njim gasi sa siktavim praskom, a na kućama se, zdesna i sleva, pojavljuju uljano plivajući pravougaonici osvetljenih prozora – ovde, onde, prekoputa. Ne vidi kola jevrejskih pekara, što su se doljuljala iz mračnih sporednih ulica – putnička kola, mrtvačka kola. Ne oseća težak, vruć miris svežeg hleba; ne čuje tandrkanje seljačkih taljiga što se strpljivo u kolonama slivaju ka pijaci, ni topot kopita njihovih malih iznurenih konja, doteranih iz dalekih sela dugim sumornim drumovima. Ne čuje ni smeh poznih noćnih skitnica koje mimoilazi, ni glupi povik policajca koji ga ne poznaje, ne vidi ni senovite prilike što se izdvajaju iz crnih duplji haustora i vuku se ulicama k nepoznatim ciljevima; ni sumporasto nebo, što se iznad krošnji Narodnog parka uzdiže kao nebo Sudnjeg dana; pa ni raštimovanu ciku šina od prvog tramvaja koji iz remize zaokreće na liniju i polazi mu u susret:

Niko nikad i ne čini ništa drugo, no ide u susret svojoj smrti.

Tako ni on ne čuje iz daljine žalobno setan vâb vozova u daljini što napuštaju grad Černopolj da osamljeni pohitaju u izgublenu zemlju, ka drugoj usamljenoj i samosvesnoj, čežnji-izgubljenoj stvarnosti.

Jer sve je izgubljeno u svojoj samoći, ljudi kao i gradovi.

I

PRILOG FENOMENOLOGIJI GRADA ČERNOPOLJA

Ako biste od mene zatražili da vam s ne više od onoliko reči koliko je na jednoj ruci prstiju objasnim šta je grad Černopolj uzdizalo iznad drugih gradova ove zemlje, morao bih reći: niskost tamo nije bila krivica.

Bilo je tamo na primer bogatih ljudi i siromašnih ljudi, kao svuda. Bogati nisu bili ni bogatiji, ni plemenitiji, ni bezdušniji, ni u bilo čemu drugačiji nego bilo gde drugde. Ali siromašni su bili tako siromašni da je to vama, srećnom sinu socijalno-higijenskih prilika, prosto nezamislivo. Bilo je tamo prosjaka – rojeva prosjaka; boje njihovih otoka i njihove truleži trebalo bi da vide oči nekog Matiasa Grunevalda, pred njihovom nakaznošću i osakaćenošću sludio bi se čak i jedan Hijeronimus Boš; a navaljivali su, kao što rekoh, u masama – štaviše: puzali su, mileli, gmizali i privlačili vam se u čoporima: da vas opkole, da vas stisnu u svoj обруč, da se popnu na vas, kao da bi hteli da vas povuku u svoju prljavu i vašljivu bedu: čovek je sticao utisak da je nagazio na neku njihovu košnicu i uznemirio njihova društva. Njihov prizor nam dabome nije bio prijatan. Ali u gradu Černopolju to ni živu dušu nije podstaklo da za njih – ili protiv njih – nešto preduzme: bilo bi to uostalom ovde teško odvojiti jedno od drugoga.

Naprotiv. Nama bi nešto upravo nedostajalo kad bismo bili lišeni te svakodnevne slike. Ona je na neki srednjovekovni način pripadala slici sveta, i to sveta u kojem bogu nije bila dodeljena samo – u iskušenju sam da kažem: u kojem mu nije

bila dodeljena isključivo – uloga blagog stvoritelja. I tako je za nas bilo po sebi razumljivo da onaj ko nije umeo dovoljno brzo umaći tim navalama, nemilosrdno gazi po patrljcima gnojnih udova, po tim bolnim vrećama trulih trupova – to je svakako bilo uobičajenije nego se u ime čovečnosti ili čak čovečanstva upuštati u ozbiljne mere skrbi.

Estetski motivi su se u Černopolju rangirali na poslednjem mestu.

Bićete u iskušenju da to nazovete ciničnim i neću vam se suprotstavljati. Mogao bih vam doduše odgovoriti da je u Černopolju, kao svuda, bilo zlih a svakako i dobrih ljudi; da zli verovatno nisu bili mnogo gori ni opakiji nego i bilo gde drugde; ali da je zato među dobrima možda bio neko dobar kao svetac, šta kažem! – čak kao anđeo. Međutim, o anđelima u Černopolju ne znam ništa, sem ako nije reč upravo o gospodinu Perku; a prepustiću vama da kasnije donesete sud o gospodinu Perku. Bilo je tamo dabome prostih duša koje nisu bile ni dobre ni zle, nego naprosto niske – njih je bilo napretek, u jatima i rojevima. Ali bolje da budete pošteđeni predstave o niskosti ovih, kao i onih koje je bog kaznio siromaštvom. Pa dobro, ni njih ljudi nisu blagoslovlili poljupcima u čelo, ni pred njima se nisu klanjali do zemlje, jer su u njihovoj niskosti, koja je prelazila svaku meru, videli znak odabranosti. O ne. Njih su cakali u cevanice i u još mnogo osetljivije delove tela, kad god bi se za to pružila prilika – ali bar su im obraz štedeli – i tako su oni, shvatite me kako treba, u svojoj niskosti bivali slobodni. Nisu se doduše osećali baš uzvišenima, ali bar nisu morali padati još dublje. Bili su kakvi su bili, ali bili su takvi bez krivice.

Sve to dakako vaš dobar ukus ne podnosi, znam. Ali da ponovim: o ukusu u Černopolju zaista nije bilo govora. Oni koji su se trudili da održe fikcije te vrste izazivali su u najboljem slučaju divljenje kao neka vrsta egzota, određeno ironično divljenje koje ljudi gaje prema egzotičnom. Inače se nad njima slegalo ramenima kao nad čudacima ili beznadežno usijanim glavama, i prepuštalo se šaljivdžijama da ih izvrgavaju svojim vicevima – a tim vicevima su se od srca smejali. A oni kojima je sudbina naprtila beskompromisan karakter jednostavno su propadali, nestajali bez traga i glasa. Njih nisu ni ismevali.

A to za Černopolj nešto znači. A ako treba da navedem još nešto značajno za taj grad, bio bi to njegov smeh – ili recimo tačnije: njegovo izrugivanje. Ono je naime bilo sveprisutno, sastavni deo njegovog disanja, napetost atmosfere, pucketava, svaki čas spremna da izbije u snopovima iskri ili da se isprazni u velikim moćnim munjama. Ne može se opisati obilje njegovih nijansi i valera. I bar u tom smislu mora se govoriti o kulturi, iako dabome veoma posebnj. Jer izrugivanje se u Černopolju razvilo do umetnosti, i to prave narodne umetnosti, takve da se originalnija ne bi mogla poželeći: sa širokom tradicijom i svestrano negovana do finese, do rafinmana, do izvanrednih pikanterija. I u isto vreme svima razumljivo i poznato, potpuno iz svežeg izvora svakodnevnog života i tako prirodno sa nečuvanim bogatstvom najživljih odnosa – što takođe znači: zajedljivost. Nigde sem u Černopolju nije bilo tako nepogrešivog osećaja za stil kojim su se u izrugivanje upuštale velike gomile, grupe, kvarteti, trija i dueti, i to smenjivanje glasova i horova bilo je po umeću ravno gregorijanskom crkvenom pevanju, arhitektonski skladna i zaokružena celina.

Da se dobro razumemo: ne govorim o procesima pročišćenja. Čestit smeh, bezazlenog paljenja, koji potresa telo i dušu, takođe se ponekad čuo u Černopolju, i slušao se načuljenih ušiju – ta u pitanju je bila, kako rekosmo, umetnost, pa je razumljivo da je ona na kraju postala i predmet i povod samoj sebi. I tako nam se ništa nije činilo smešnije nego oni izrugivači što bi od srca prasnuli u smeh ciljan da oslobodi. Smejali smo se na bezbroj načina, ali tako nipošto. Smejali smo se izveštačeno, to jest opako, pa uopšte nije bilo govora o nekom smirivanju ili davanju oduška potrebi da se smejemo. Stil našeg smeha nije dakle bio neka od uobičajenih nijansi urlanja, rikanja, njištanja ili meketanja, već cerekanja ili keženja, za čiji izveštačeniji, izmudreniji oblik nemački jezik našalost nema naziva, kao što ni inače nema izraza za specifično ljudsko u smehu, nego se loše služi pozajmicama iz zoologije: sve do onog kratkog brzog ispuštanja vazduha kroz nos, pri kojem jedva da se još čuje neki glas i jedva da se pomakne lice. Černopolj nije doduše bio ni dobar ni lep, ali bio je neobično inteligentan grad.

No to opet ne znači da je kod nas uzvišeno bilo potpuno nestalo. Ima, kao što se zna, stepena smešnog, u kojima se ono sublimiše u uzvišeno; varnice vica, što se spajaju iznad beskrajâ i odvijaju se takoreći bez čulno opažljivih fenomena, sve do uznemirujućeg ukusa ozona koji ostaje u prostorima u kojima su vrcnule. Neka rabinski vic, na primer, neka ek-skvizitna ludorija; to nam se činilo uzvišeno i bilo je zaista u stanju da nas ushiti.

I odnos prema gluposti bio je prema tome u Černopolju bezmalo nežne prirode. U tome se zaista duboko očitovalo ironično poštovanje egzotičnog. Velike gradske budale stalno su iznova budile divljenje puno radosnog uzbuđenja, u njih se zijalo razrogačenih očiju i razjapljenih usta; gde god bi ih se ugledalo izazivale su vesele povike zaprepašćenja, poput bizarnih nemani dovedenih u pratnji nekog istočnjačkog poslanstva, koje gospodaru sveta predaje basnoslovne poklone dalekog silnika. One su pripadale svima, bile su takoreći javno vlasništvo građana, uživale njihovu ljubav kao gradske maskote i dobijale nadimke odmilja, koje je ojačao kvasac satire, kao možda negde drugde kakvo ogromno zvono, sraslo sa sudbinom grada, kojemu svako dete poznaje zvon i zna priču o njemu. Ili neki osobito snažan top srednjovekovne soldateske.

Verovatno ovo poslednje poređenje bolje pogađa stvar, jer je Černopolj u stvari bio zadojen duhom koji bi se s pravom mogao nazvati duhom srednjovekovne soldateske. Ne u vojničkom smislu, da se razumemo. Gospodin Tarangolian, prefekt Teskovine, dakle najviši predstavnik vlasti u pokrajini i jedan od najoštroumnijih analitičara njenog glavnog grada – možda zbog toga što je bio najzaneseniji ljubitelj Černopolja – voleo je da se o tome opširno raspriča.

„Mi smo“, tako je otprilike običavao reći, „građani jednog sveta takvih suprotnosti da se Amerikanci u poređenju s nama srozavaju na materijalističke murdare. Mi smo zbog toga kosmopoliti do krajnosti i na najopasniji način, i to po svojoj neograničenoj tolerantnosti. Ne nazivajte nas ni za živi glavu nihilistima. Mi ništa ne negiramo, ama baš ništa – a to i jeste upravo ono. Jer, iako ni do čega, ama baš ni do čega ne držimo,

to je samo zbog toga što nam je sve bez razlike jednako vredno. Živimo u tolikim protivrečjima da ničemu nemamo ništa da suprotstavimo. Red? Ta molim vas – koji je grad odaniji redu nego naš? U Černopolju se upravlja i vlada po shematizmu rigorozne birokratije koja se šovinistički preuveličava jer je preuzela nasleđstvo najokorelijeg birokratizma u istoriji sveta (a to ni za šta na svetu ne bi priznala) – naime austrijskog, protiv kojega smo se bili podigli. To što ona praktično ostaje bez rezultata i dejstva samo neznatnim delom proizlazi iz savršeno uigrane i uglačane nemani podmićivanja, zbog koje se diže tolika prašina. Razlog je mnogo više u nedostatku otpora, u pokornosti onih kojima se vlada i upravlja, a ta je na granici čudnog, pa oduzima ne samo oštricu nego i svaki impuls svim odredbama i merama. U tom pogledu mogli bi se od nas Gandijevi Indijci još nečemu naučiti: ironiji. I najpasivniji otpor i dalje je otpor. Ali šta biste vi učinili u gradu koji sve izvirgava ruglu? Šta biste uradili u svetu u kojem se rabin čudotvorac na trotoaru uklanja s puta nekom nacifranom konjičkom poručniku, utegnutom steznikom, i pritom zatvara oči *da ga ne zavede lepota njegove odeće*; ili gde se narod gotovo nasilno suprotstavlja opozivu nekog državnog činovnika varalice *jer je njegova prevara odviše trapava, a da bi zaslužila kaznu!* Vi to smatrate orijentalnim. Ne, to je potpuno evropski, to je barokno. Ne samo po svojoj drastičnosti i slikovitosti. To je barok u tom smislu što sjedinjuje bezuslovnu veru u nužnost formi – dakle reda svake vrste – s jednako bezuslovnom nužnošću da im se izruguje. Razume se, to na posletku mora dovesti do katastrofe. Ali budimo pravedni: šta nam drugo preostaje? Nije li u svetu prepunom vrednosti, jednakovrednosti i relativnosti, koji od groteske čini život a od života grotesku, smisao za komično takoreći fiziološka nužnost, kao unutrašnji pritisak u našem telu koji nam omogućuje da podnesemo težinu atmosfere? Ah! ...

- Ah!« rekao je gospodin Tarangolian i svojom lepom rukom, punom prstenja, na kojoj su nokti bili izbrušeni u žute kandže bademastog oblika, nehajno odmahnuo elegantnim gestom nekog čarobnjaka koji je izveo svoj zapanjujuć trik pa daje na znanje da brzina doduše nije čarolija, ali je ipak sasvim

blizu prilazima u sfere iracionalnih zakonitosti. „Ah, kažem vam: mi smo moderni. Toliko da smo zapravo bez istorije. Jer niz pogroma, u kojima još uživljavamo – ili možda bi bilo bolje reći: ubijamo – svoje različite napetosti, ipak još ne čini istoriju. Štaviše: neće je nikad činiti. Imamo odviše istorije u sebi, iza sebe. Taj grad, to se može dokazati, nije star još ni tri stotine godina, a pod njegove krovove sklonilo se sve što su nam naplavile seobe naroda od upada Eoljana u Pelazgiju do ofanzive Brusilova. Cenim da je otprilike trećina stanovništva nepismena, dok su dve ostale u najmanju ruku ignoranti, od kojih je od svakih deset hiljada možda po jedan obrazovan čovek. Ipak nam je u krvi sva duhovna baština od Euklida do Ajnštajna, od Talesa do Sigmunda Frojda. Ne znam živahnijeg, samosvesnijeg grada. Tu živi desetak najrazličitijih nacionalnosti i pola tuceta veroispovesti koje među sobom ogorčeno ratuju, cinično jednodušne u nesklonosti koju osećaju jedna prema drugoj, i u uzajamnom mešetarenju. Nigde fanatici nisu strpljiviji, nigde tolerantiji opasniji nego kod nas u Černopolju. Nigde ni stid nije manji ni naivnost ređa nego ovde. Kažem vam, moderni smo, sve do u budućnost budućnosti. Jer tamo gde svetlu zloradosti nema da se suprotstavi ništa sem vlastite egzistencije, učinjene ruglom, tamo na kraju krajeva vlada bezbrižnost koja dovodi do nevernosti prema svemu sem prema sebi. Sadašnjost koja negira prošlost i budućnost, ali se onome što je sada i ovde zaverila na bezuslovnu vernost. A to je više od onoga što biste nazvali amor fati. Osvrnite se oko sebe: kao paradoks stalnog naselja nomada taj je grad od pionirskog duha udaljen više nego od onoga što bi se moglo nazvati: *lakovernost blaženih.*“

II

POKRAJINA TESKOVINA; NJEN PREFEKT, GOSPODIN TARANGOLIAN

Morate mi dopustiti da ponekad spomenem i sebe, dok vam pripovedam ovu istoriju jer njen junak i glavna figura ne samo da je nerazdvojeno povezan s uspomenama na naše detinjstvo – to jest detinjstvo mojih sestara i moje; iz nje se ne mogu izdvojiti ni osobe koje su mi omogućile da steknem saznanja o zbivanjima; i loše bih vam pripovedao ako biste od mene očekivali da ću sebe kao dobar pripovedač sasvim isključiti. Ne zaboravite da nikad niko ko je imao šta da kaže nije govorio ni o čemu drugom sem o sebi.

Proveli smo, kao što sam već rekao, deo našeg detinjstva u Černopolju. Živeli smo doduše najveći deo godine na selu, ali ne onako lepo i jednostavno kako se obično život na selu zamišlja, nego sasvim slučajno: jednom je neko iz naše porodice došao do komada zemlje – kojoj se nije znala tačna mera; bio je to deo beskrajne pokrajine, čije se prostranstvo nije moglo izmeriti – pa je i nismo smatrali vrednom spomena. Ni poljoprivreda nije kod nas bila strast u kojoj se korene biće i suština da bi se opet ulili u ono što karakteru daje čvrstoću a duhu postojanost vrednu zavisti. Bila je stoga prepuštena onima koje smo smatrali za to pozvanima, seljacima; a zadržavali smo se ipak na selu iz razloga koji su se činili gotovo kao izvinjenje – kao recimo ukazivanje na lovačku strast otaca, ili na to da deci prija svež vazduh, dobro mleko; zapravo, kao što je nažalost bilo u našem slučaju, zbog toga što se nemarno privređivalo, te

je stalno bilo dugova, pa sebi ništa bolje nismo ni mogli dopustiti. Nastojalo se uostalom da se ti boravci odviše ne oduže, i prvom prilikom vraćali smo se u grad srca ispunjenog nadom.

Ipak, bila je to pokrajina čija je metropola bio grad Černopolj, pa će vam možda ponešto u mojoj pripovesti biti jasnije ako vam je ukratko opišem.

„Na istoku, prema podolijskoj stepi, bilo je brežuljkasto zemljište Teskovine, bogato lesnim zaravnima iz doba tercijara, milenijumima izloženo na milost i nemilost upadu varvarskih nomada.“ Gospodin Aleksianu koji je u toku našeg obrazovanja, veoma promjenljivog i nimalo sistematskog, bio neko vreme naš kućni učitelj, dao nam je da tu rečenicu naučimo napamet, kao jednu od prvih lekcija poznavanja domovine, kako bi nas poučio da našim žilama kola krv Dačana, Rimljana, Gepida, Avara, Pečenega, Kumana, Slovena, Mađara, Turaka, Grka, Poljaka i Rusa. Teskovina je prema tome, kako se kaže, bila „etnički jako izmešana“. U četrnaestom stoleću osnovali su starosedelački gospodari – njihova imena zvučala su našim ušima kao psovke kojih smo se izdašno naslušali u svojoj okolini: Bogdan Siktirbej, na primer – takozvana vojvodstva, ali ona su uskoro pala pod tursku vlast. Porta je 1775. naš zavičaj prepustila Austriji. Teskovina je bila najpre pripojena Galiciji, a kasnije je postala samostalna krunska zemlja. O toj je istorijskoj epohi gospodin Aleksianu govorio samo s gnušenjem.

A ipak ona je na licu pokrajine ostavila neizbrisiv pečat – bar za vreme dok smo mi tamo živeli. Pri zalascima sunca poznoga leta tamo se još osećao odsjaj glorijske propale Dvojne monarhije. Široki, udobni drumovi kao bedemi erarske razboritosti presecali su daljine opijene setom, *putevi iz vremena pešačkih marševa i poštanskih kočija*, kao konac ravni, zasićeni znojem i posuti brašnavom prašinom kao *vrpce od vojničke dvonitke*, obrubljeni nizovima ogromnih topola, u čije su krošnje, što su treperile na povetarcu, svračali sokolovi: disaji velikog daha – koji nije mogla zaustaviti besmislenost tek proklijanih pograničnih stabala, mirno usmerenih u daljine, za kojima je čeznuo mol pastirskih frula.

Još su u malim trgovištima izbledele crnožute pruge na carinarnicama i monopolskim tablama podsećale na davno zamrle zvonke pozive garnizonske trube i kao neki spomen na svetovnu moć lebdele iznad šarenila seoske vreve poput amblema carskog veličanstva na nekoj flamanskoj slici popisa stanovništva, jasno i snažno i u bledilu, u rezignaciji pred pregrejanom dramatikom boja kokarde novih vlastodržaca. A ti novi vlastodršci pokazali su se sami kao naslednici jednog imperijalnog valcerskog blaženstva i pustili svu tu pregrejanu dramatiku da ispari u peripetiji *Grofice Marice*.

No s krajevima je kao i s ljudima što u svojim licima iscrtanim preživelim životom nose i drugo lice koje je uvek bilo u njima i ponekad se sasvim jasno očitovalo: lice njihove budućnosti.

Godišnja doba menjala su lice Teskovine na zapanjujuć način. Prvi snežni naleti što su dolazili neposredno s istoka i upadali u raskošno otegnuto mutno zlato jeseni kao možda nekoć horde Pečenega u blistave tremove neke vizantinske palate, mirisali su na Aziju. Nižući se sve brže jedan za drugim, šibajući sve žešće, pretvarali su se u olujni bič koji nedeljama nije prestajao da udara, i dovlačili prostranstvo neizrecivo šire od onog iza nežno žutih i ljubičastih koprena poznojesešnjih zalazaka sunca, što je obećavalo sjajne gradove s tornjevima poput Montsalvata, Altdorfske planine i srećno nasmejane plaže. Zjapilo je kao čudovišni zev, usisavalo do srž

Razabirali smo te promene najtemeljnije u preobraženju nama tako dragog gospodina Tarangoliana koji je ponekad posećivao naše roditelje. To je leti bio događaj koji je donosio najveće osveženje. Prefekt bi došao fijakerom za kojim je između stražnjih točkova trčalo par divnih pegavih dalmatinaca. Bio je srednje visine, ali gojazan tako da mu se nije mogla poreći neka impozantnost, naročito kad bi, oslonivši se o rame žandarma koji ga je svuda pratio kao kakav telohranitelj, izlazio iz svoje poput ogledala blistavo nalakirane viktorije: tada bi se njene opruge s jedne strane opasno stisnule, da bi zatim opet poigravajući odskočile, kad bi se sa stepenice spustila njegova noga u cipeli čije je crnilo blistalo jednako kao i lak fijakera.

Ali ta službena pompa pri njegovom prvom nastupu uskoro se rasplinula, izbrisali su je retko ukočeno gizdelinstvo i smešno preterani maniri. Brkove i čupave obrve bojio je zift-crno. U kontrastu sa gvozdenosivom čekinjom na njegovoj, uglasto *à la brosse*, ošišanoj lobanji, oni su delovali kao nalepljeni i davali mu zapravo neuverljiv izgled mađioničara. Njegova vilica biserne pravilnosti izgledala je tako očigledno lažna da smo se uvek pribojavali da će je izgubiti, ili, još gore, da će se ona osamostaliti i pri nekom rukoljubu, koje je velikodušno delio na sve strane, pakosno ščepati ruku. Ali bila je prirodna, isto kao i obrve koje su se, nezavisno jedna od druge, pomicale na njegovom čelu poput debelih crnih gusenica i činile njegovu mimiku izvanredno rečitom, bar po gustoći bile prirodne, a nekoć je zacelo bila prirodna i njihova boja, pa i navoštjeni, i na krajevima fino zavrnuti brkovi bili su upravo neverovatnom brižljivošću usukani od snažne dlake koja je zaista bujala ispod njegovog kvrgavog nosa.

Sve prirodno i lažno na gospodinu Tarangolianu bilo je međutim zabavno razmenjeno jedno s drugim, ali uvek je pomalo i uzbuđivalo i uznemiravalo jer se ono što je na njemu bilo lažno činilo uverljivo prirodno, a prirodno je imalo neku fatalnu primesu lažnog. Možda je to bilo u vezi s njegovom fascinantom glumačkom nadarenošću. Neznatnim iskrivljavanjem svog lica uspevao je frapantno da oponaša nekog čoveka ili neki običan ljudski tip, govorio je sve jezike, perfektno imitirao sve dijalekte, ali nije se tim izvanrednim talentima razbacivao, iako nije njima baš ni škrtario; služio se njima suvereno i bez ikakvog napora neprekidno oživljavao svoju blistavu konverzaciju. Bio je majstor koserije i razgovora, briljantnog duha, nečuvene plastičnosti u opisivanju i jasnoće u izlaganju misli, i bilo nam je najveće zadovoljstvo da ga slušamo, iako tada nismo razumeli ni polovinu od svega onoga što je govorio. Uostalom, nas decu voleo je u svojoj blizini i bio je uvek vrlo pažljiv i nežan prema nama, mazio nas darovima, i upravo nas je potkupljivao, postupajući s nama kao s odraslima i sebi ravnima.

Možda bi vas prevelika uljudnost prefektova, preterana pažnja i ponekad do komičnosti doterana revnost u koju je zapadao, mogle zavesti na to da ga potcenite. Ništa ne bi bilo pogrešnije od toga.

Još se vrlo dobro sećam osmeha s kojim je jednom gospodin Tarangolian govorio o poznavanju ljudi. „Hteli bismo“, rekao je, „da ono što smo izgubili u neposrednom posmatranju nadoknadimo psihologijom. Pritom baratamo pojmovima te nauke kao da su nam na sto, umesto noževa i viljušaka, kojima se svaki dan služimo, postavili skalpele i pincete iz hirurškog pribora. Kakvo čudo ako sebi posećemo usne...! Govori mi se neki dan o *kompensaciji*, a težnji za veličinom dopušta se značaj ne drugačije nego tako što je se proglašava prikrivenom inferiornošću. A šta ako je obratno? Ako je svest o nadmoćnosti toliko jaka da je ne može pokolebati nikakva sumnja, i ako je potrebno samo uvideti da čovek tako nadmoćan ne može da živi među ljudima: da li bi to onda bilo ono što zovemo *hrišćanskom poniznošću*?... Ne verujem u to“, rekao je gospodin Tarangolian, i njegov osmeh iza maske crne bujnosti brkova i obrva iznad odviše perfektnih zuba i umornih očiju postao je teatarski dijaboličan. „To bi bila paganska mudrost. U hrišćanskom svetu ona se mora *kamuflirati*. Mora se prikriti iza dvosmislene poze klovna ili ludaka – koja se pojavljuje sama od sebe. Ophođenje s ljudima, dragi moji, i nije ništa drugo nego pitanje cene koju je čovek spreman da plati. Stvorite sebi kapital, upoznavajući život.“

Ubeđen sam da gospodin Tarangolian nije mislio na sebe kad je to rekao, iako se izrazio odviše neodređeno, a da bi se moglo znati i prozreti koliko se to odnosi, a koliko ne na njega samog. Uopšte je bio njegov običaj da čoveku pruži ključ što otvara pristup u rezervate, u koje sâm možda nije nameravao da pođe. I ni u kom času nije bio opasniji. Prepuštao je čoveku da slobodno odluči gde je tajna komora viteza Plavobradog. I tako se na kraju krajeva ipak nije moglo ustanoviti kako treba protumačiti protivrečnosti njegovog bića i karaktera. Kao što na primer skokovitost njegovih afektiranih manira nije odgovarala njegovoj mudrosti, i kao što je njegovo gizdelinstvo

bilo teško uskladiti s njegovom uticajnom ulogom državnika, kojem su trebalo da budu povereni još mnogo značajniji položaji nego što je bio položaj prefekta Teskovine, a ipak su to bila izrazita svojstva njegove ličnosti koja se iz nje nisu mogla izdvojiti, tako su se u njemu sjedinjavali osećaji i sposobnost za iskreno prijateljstvo, čak i za ljubaznu privrženost koja je često bila dirljiva, s krajnjom nepouzdanošću. Iza svoje svoje, nikad potištene ljubaznosti, on je mogao biti opasno ćudljiv, i svako ko se mogao s pravom smatrati osobom prefektovog intimnog poverenja morao je jednom iskusiti da je prefekt iza njegovih leđa izrekao o njemu neki porazan sud.

Sigurno zvuči naivno kad kažem da sumnjive crte prefektove leti nisu izlazile na videlo. Bile su zapravo jednako vidljive kao u svako doba, ali njihov obim prema njegovim kvalitetima bio je drugačiji – drugačija je bila raspodela težine, ako bi se tako moglo reći. Promena se sastojala pre svega u kostimu, a nema sumnje da je naša odeća, uprkos svojoj konvencionalnosti koja sve izjednačuje, i dalje izdajnički izraz našeg bića i da utiče i na nas koji je nosimo; tako će na primer čovek koji u svom odevanju daje prednost engleskom kroju i vlaknastom tvidu sa sivim, žutim i ružičastim pegama, s nehotičnom predstavom da je jedan od suvonjavih sinova Albiona na putovanju po kontinentu, takođe osetiti u sebi nešto od njihove neodređene odlučnosti i neutralne zainteresovanosti.

Leti se međutim gospodin Tarangolian oblačio mediteranski. Njegovo odelo od sirove svile bež boje, a naročito njegov veoma širok pojas od meliranog pletiva s našivenim kožnim džepićem i duplim tankim lancem za sat, davali su mu nešto neusiljeno što je podsećalo na letovanje – budilo je asocijacije na jadranske promenade i sijeste na hotelskim terasama u senci prašnjavih agava: umerena egzotika koja navodi na to da se štošta podnese a i drugačije protumači. I tako su njegove galantne fraze i šarmantne brbljarije delovale ako ne prirodno, onda bar kao da su na mestu – otprilike kao lažni kosmopolitizam *bivšeg dragomana pri Porti* koji, na večnom odsustvu državnog penzionera i Levantinca s nešto vlastitog imetka sedi pred kafanom, te se teškim očima čoveka bolesne jetre što

plivaju u žutilu, osvrće za ženama, savijajući iz tulske tabakere cigarete od skupocenog mirisnog duvana, noseći uz panamski šešir i štap od ebanovine s drškom od slonovače u rupici na reveru sveže orošen ružin pupoljak.

Zimi se naprotiv gospodin Tarangolian odlikovao sasvim kolosalnom i opasnom prasnagom. Tada bi se tek primećivao grub sklop lica s jakim jagodičnim kostima koje su se iznad ogromnog okovratnika njegove medveđe putne bunde još više isticale i žarile se u hladnoći kao vruć samovar. Njegov ispupčen trbuh koji je onaj letnji pojas na korist njegovog zdravlja blago sputavao, kao da je hteo da probije teški ogrtač, napet poput kakve debele čekinjave kožurine, iz koje je izvirivala besprekorna belina njegovog rublja, tvrde ogrlice i uštirkanih manšeta, te uglancane cipele sa svetlim pustenim kamašnjama kao voštana besprekornost kestena iz raspuknute ljuske – ploda stabla, da usput napomenem koje je u našem kraju tako divno uspevalo i koje mi je zauvek ostalo najmilije: možda zbog toga što njegove bodljikave kugle skrivaju ono što se našoj dečjoj fantaziji uvek činilo kao sažet lik jeseni, takoreći njen biser; možda zbog toga što su, padajući sa stabla, svojim bubnjanjem svake godine najavljivali rastanak kojim se ostavljalo više no samo leto; a možda i zbog toga što je u rasipnom obilju te kiše plodova, u tom prosipanju njihove lepote samovolji mraza i pustoši, bilo nešto neobično humano – ne znam kako da to izrazim; pa i ne treba uvek znati zašto se voli.

Gospodin Tarangolian nosio je uz svoju bundu za sanke okruglu kapu, izradenu u obliku lubenice, s poklopcima za uši koji su bili napola posuvraćeni i štrčali kao par krila. Bilo je u njoj nešto arhitektonsko, neka čudna mešavina kupole i pagode a podsećala nas je na zemljane palate Samarkanda i pogrbljene Mongole što zavučeni u svoje vatirane kapute gone čajem natovarene jakove i dromedare kroz ledene vetrove pustih visoravni – samo što u nas nisu piljila njihova golobrada, kao od slanine isklesana lica, stara poput tibetskih mogila, nego su se prema nama krvničkom strogošću uperili prefektovi ratoborni brkovi i paklenski crne obrve.

Lepi pegavi dalmatinci bili su ostali kod kuće. Došao je u sankama, na čijem je povišenom sedištu stolovao kočijaš, ogroman i rutav kao mamut. Telohranitelj, koji je pratio prefekta, izgledao je uz njega jadno, plav od zime u svom bedno tankom ogrtaču; prekrstio je ruke na grudima i uvukao šake u rukave, stisnuo ramena, a oko brade i ušiju omotao šal i pogledom ptice izgubljene u prasvetu piljio iz podignute kragne, na kojoj su se mesingana dugmad zamaglila i ugasila se. Skrušena zahvalnost, kojom je primio čašicu rakije bila je dirljiva; činilo se, kao da je već nedeljama bio bez krepkog zalogaja. Kad bismo slušali o patnjama armije velikog cara koja je propala u ledu stepa, o slavnim pukovima što su bili prepušteni gavranima, dok se još mala kolona izgubljenih, probijajući se kroz oluju, približavala dalekim šumama, uvek nam je pred očima iskrsavao prefektov telohranitelj, koji je i leti sa svojom blistavom žandarskom kacigom sa šiljkom na vrhu donosio do nas nešto od neodoljivog sjaja ratnika. Tako nam se tragedija onog vojnog pohoda ipak činila i nekom pobedom beličasto sive bezbojnosti nad izvanrednim šarenilom boja, kojeg su simboli, zastave natkriljene orlovima, ostavljeni, zameteni snegom.

Još glomazniji od svog ogromnog kočijaša izvukao se gospodin Tarangolian iz medveđeg brloga svojih bundi, vreće za noge i pokrivača koje je žandarm pokušavao da brže-bolje s njega oljušti od zime ukočenim prstima, ponekad tako nespreno da je zapadao u očajnički bes, u kojem bi ih na kraju zderao poput živodera što guli kožu s ubijene životinje. Kad se prefekt napokon donekle oslobodio, podigao se teškom mukom i stenjući od nekog takoreći ledenodobnog uživanja u hladnoći, stavio mu svoju ruku punu prstenja na rame, na koje se pri silaženju oslonio tako čvrsto da se činilo da će njegova enormna težina jadnog čoveka utisnuti duboko u sneg. Posmatrali smo tu malu scenu s prozora svoje dečje sobe, debelo pokrivenog ledenim cvećem, u kojem bismo sebi dahom otopili rupe. Tako nam se činilo kao da se to zbiva u nekoj svetlucavoj čarobnoj šumi od palminog lišća i gustih akantusa, ornamentalno isprepletenih poput loze u kakvoj iluminaciji, izdvojeno iz stvarnosti do legendarne oštine i prodornosti: *moćnik i bogataš koji se*

oslanja na svog ubogog slugu. Čak i to što je taj sluga bio vojnik činilo nam se biblijski pravedno, i to je odstranilo izdaju koju je u našim očima bio počinio time što je oskrnavio svoju šlemom pokrivenu glavu, umotavši bradu i obraze otrcanom ženskom maramom, kao da, ga boli zub. Tako nam se ukazala nemilosrdna pravda sveta kao ozbiljna opomena, no dabome da sebi nismo mogli objasniti kako i u kom smislu. Iako smo se unapred radovali onome čime nas je pridobijao, sada smo prefektov ulazak očekivali s nekom teskobom.

Pokazalo se da ona nije bila neosnovana. Ipak je ono što nas je uznemirilo ispalo drugačije no što smo očekivali. Očitovalo se manje u samom našem starom prijatelju a mnogo više u onome što je za njim ostalo: u praznini, koja bi zavladała posle njegovih poseta. Zacelo, kicoška elegancija koja je tu stvarno iskočila pred nas iz sibirске ljuske, jedra i čila i blistava poput divljeg kestena, bila je tako preterana da je više nego ikad delovala kao neko prerusavanje; čovek se nije mogao osloboditi sumnje da se tako prerusio da bi se ušunjao, ili, još gore, da bi obmanuo svojim urbanitetom, iza koga se skrivalo nešto opasno. Tako su i njegovi komplimenti, njegovo kozersko naklapanje i njegovi ulagivački nakloni ispadali još više staromodni i provincijalni nego obično – pogotovo što je sve to bilo usiljeno ozbiljno – ne znam, možda zbog naknadnog uticaja jake zime koja mu je promrzla obraze i usta. A to je i stvarnoj važnosti njegove osobe, njegovom oštrom pogledu i njegovom velikom umu davalo nešto opasno lukavo i tajnovito. No nas decu nije to mnogo plašilo. Voleli smo prefekta i bili smo uvek skloni da u problematičnim crtama njegove ličnosti, koje je nehotice otkrivao, vidimo zabavnu glumu, a to nas je samo još više ushićivalo. On nas je uostalom pridobijao na potpuno nedopustiv način. Donosio nam je velike kutije resko slatkih poljskih fondana u mekim pastelnim bojama hortenzija, a jednom nas je gotovo neugodno usrećio zanosno lepom mehaničkom lutkom kovrdžave kose, obučenom u raskošne čipke; u ispruženoj ruci držala je krletku, u kojoj je cvrkućući nemirno skakutala sićušna, vitka zelenkasto-zlatna zlatka; glavu s okruglim sanjarskim očima, na koje su se periodično spuštale trepavice, lutka je okretala na sve strane i pritom po-

dizala levu ruku s delikatno savijenim prstima, kao da, uzorno vaspitana, traži našu pažnju...

Gospodin Tarangolian nikad nije ostajao na ručku. Prevaljivao je milje i milje na sankama radi kurtoaznih prepodnev-
nih poseta, samo vrlo intimnim znancima dolazio je na čaj i odlazio već za sat, iz pristojnosti oduševljen likerom. Opet smo kroz naše špijunke između ledenog cveća osmanluka na prozorskim staklima posmatrali kako se oslanja na svog žandarma, kako se uvlači u svoja krzna i pokrivače; divovski kočijaš, potegnuvši malo uzde, odmah je lakim udarcem biča poterao konje u brzi kas; rasplinjavajući se u bojama duge, sanke su nestale u lozastom cveću palmovih strukova i lišću akantusa, i nad zveckanjem praporaca što se sve slabije čulo zatvorila se siva, prazna tišina snežnog predela. Žandarma je poveo sa sobom kao nekog zarobljenika. Ostala je postojano lepa i uzorno vaspitana lutka u čipkama sa zlatkom što je neumorno skakutala u svom malom kavezu.

Inače nas je u ono vreme često obuzimala teskoba, duše nam je pritiskalo sećanje na rat, razorene kuće i vojničke grobove razasute po kraju i mrtve konje enormno naduvenih tela i ukočeno ispruženih udova, na povorke mrava u šupljim očnim dupljama, koje kao da su plakale crvenim suzama. Teskovina je u doba svetskog rata bila poprište teških bitaka. Grad Černopolj mogao je sebi pripisati retku slavu da je u četiri godine bio šest puta napuštan i ponovno osvajan.

„Moje mile ovčice“, rekao je jednom gospodin Tarangolian, „one bi htele da svima bude potaman. I kako su pritom verne sebi... Kad je general trupa poslednjeg poziva bacio na neprijatelja poslednju rezervu grada – mi smo tada imali čast da budemo taj neprijatelj – borba nije trajala ni pola sata. Tada su opet umarširale duge, žalosne kolone zarobljenika u pratnji kozaka, a žene i starci stajali su u nemom špaliru. I odjednom se iz redova potučenih ratnika začuo radostan uzvik: „*Rifka, evo mene opet!*“

Ta je anegdota izazvala mnogo smeha, ali kasnije je nekog ponukala da kaže kako je prefekt doduše zaista duhovit, ali u osnovi ipak veoma trivijalan.